

JIŘÍ HANUŠ a kol., „Služebníci neužiteční“. Kněžská identita v českých zemích ve 20. století,

Brno 2015, Centrum pro studium demokracie a kultury,
300 s., ISBN 978-80-7325-378-3

Kolektivní monografii pojmenovanou podle jednoho z děl Jaroslava Durycha *Služebníci neužiteční* s podtitulem *Kněžská identita v českých zemích ve 20. století* otevírá úvodní teoretická stať z pera Jiřího Hanuše a Petra Husáka. Autoři zde pojednávají základní teoretické a badatelské souvislosti kněžské identity. Upozorňují na důležité teoretické a badatelské problémy, kde se téma kněžské identity vyjevuje: otázka sounáležitosti se společenstvím církve a loajality k instituci, konfesijní vymezování a otázka konverze, emocionální reflexe kněžství jako povolání, způsoby nakládání s náboženským jazykem a krizové momenty dané vnějšími okolnostmi. Autoři upozorňují, že ne každé konkrétní jednání kněze je možné interpretovat jako projev jeho identity a že pojem „kněžská identita“ je třeba brát jako určité zjednodušení. Dále poukazují na určitá objektivně daná specifika kněží jakožto sociální skupiny (vztah k laikům, specifika farního a řeholního kněžství, obřadní či učitelská role kněze či vztah k církevní instituci a její hierarchii). Ukazují také možnosti jisté generační klasifikace kněží v rámci 20. století na základě určité sdílené identity a v neposlední řadě připomínají vnější dějinné – a často krizové – okolnosti ovlivňující formování kněžské identity (antiklerikalismus, komunistická propaganda apod.).

Vedle těchto badatelských otázek jsou zde však také základní otázky metodologické a teoretické reflexe pojmu identita ve vztahu k historickému bádání o kněžích jakožto konkrétních historických aktérech a z hlediska možností interpretace konkrétních pramenů. Zde autoři upozorňují, že je třeba prameny k problematice kněžské identity rozlišovat na explicitní a implicitní. V prvním případě je třeba mít se na pozoru před určitým vnějším zkrácením identity (například ideologické zkrácení z dob komunistické totality), v tom druhém je zase třeba reflektovat subjektivní procesy formování identity, které nikdy nekončí „hotovou“ formací (například egodokumenty jako vzpomínky, paměti, deníky apod.).

Co se týče hlavní otázky metodologických a teoretických možností badatelské interpretace kněžské identity, autoři připouštějí, že identita je v pramenech často konstruovaná formou určitých „obrazů“,¹ které vznikají často vně kněžského

1 Autoři zde užívají tento pojem bez jakékoli metodologické reflexe v rámci historiografie. Nabízelo by se například pojetí Zdeňka Vašíčka, který však chápe pojem „obrazu“ v širších souvislostech historického poznání.

stavu, ale mohou být konstruovány i samotnými kněžími: „Reálnost takového obrazu pak spočívá právě v tom, že existují kněží, kteří se jím nechají oslovit, byť třeba jen z části a jen po určitou dobu. To, že konkrétní kněžský příběh jeho obsahu odpovídá jen málokdy, není až tak podstatné, protože realita každodenního života bývá vždy komplikovanější než generalizující ideál.“ (s. 36). Petr Husák pak rozvíjí toto pojetí ve své autorské kapitole „*Kněz ničemný“ a „kněz věrný“; obraz kněžství u Josefa Floriana a jeho spolupracovníků na příkladu biografie Antonína Ludvíka Stráže.*

Husák se tu explicitně odkazuje na slavné dílo P. Bergera a T. Luckmana *Sociální konstrukce reality*, přičemž upozorňuje na jazykovou konstrukci podobných obrazů, které jsou vždy dynamické a nehotové a které jsou utvářeny jakožto určité produkty, jež se mohou v rámci jazykové komunikace dál reprodukovat. Jsou utvářeny tak, aby s nimi bylo možné se v rámci této komunikace identifikovat, a to jak pozitivně, tak negativně, což Husák dokládá na příkladu Josefa Floriana a jeho spolupracovníka Ladislava Stráže, kteří v rámci své specifické „staroříšské imaginace“ vytvářeli negativní obraz opatnického, povrchního a zesvětštělého „kněze ničemného“, a na druhé straně pozitivní obraz „kněze věrného“, který lpí pouze na liturgii a pastoraaci a je na světském světě naprosto nezávislý. Pro naše metodologické hledisko je však nejdůležitější, že zde Husák upozorňuje na zásadní otázku vztahu takovéto „obrazné“ identity k historické skutečnosti, když zdůrazňuje, že se jedná o „určitý obraz, který ze své podstaty nezachycuje realitu bezprostředně v tom smyslu, že bychom měli následně hledat konkrétní kněžské typy, jež by jeho obsahu vyhovovaly. Jeho reálnost tkví spíše v tom, že existovali kněží či ti, již své kněžství teprve hledali, kteří se s tímto obrazem dokázali identifikovat a přijali ho jako zdroj osobní motivace“ (s. 225–226). Dalo by se očekávat, že toto metodologické hledisko vytyčené jedním z autorů úvodní kapitoly monografie bude reflektováno i v dalších kapitolách, které tvoří druhou část monografie s názvem *Obrazy kněžské identity v literatuře, publicistice a filmu*, leč není tomu tak úplně.

Asi nejbližší je danému hledisku kapitola Karla Komárka s názvem *Zrcadlo kleriků, které nastavil Jaroslav Durych, a co se v něm vlastně odráží*. Autor zde ukazuje, jak Durychovo opakující se literární téma kontrastu vznešenosti sakralizovaného kněžství vůči slabosti jeho nositelů vychází z konkrétní Durychovy zkušenosti vyrovnávání se s tím, že on sám se knězem nestal. Vedle jakýchsi literárně licencovaných biografii svých kněžských současníků lze v Durychově díle najít i konstrukce obrazů vycházející z reálné zkušenosti literáta velmi etablovaného jak v katolickém, tak v obecně uměleckém prostředí první republiky. Komárek zde připomíná Durychovy důvtipné obrazy „kněze podpantofláka“, „kněze, na kterého se plive“ či úzkostného kněze, který se přepočítal s hostiemi.

Ponecháme-li stranou kapitolu Jaromíra Blažejovského, která vychází z úplně jiného metodologického prostředí filmové vědy, pak zbývají ještě dvě kapitoly druhého oddílu, které však již Husákovo hledisko téměř nezohledňují. V kapitole Jiřího Kudrnáče *Tematizace kněžství v českém realismu na přelomu 19. a 20. století; K.V. Rais, Teréza Nováková* se lze dočíst mnoho fundovaných literárně-vědných postřehů o dobovém realismu v literatuře včetně jeho sociálních, psychologických a duchovně politických aspektů. Zajímavé jsou i rozborů některých literárních obrazů (například Raisův „podhorský obraz“). O vztahu literárních obrazů ke kněžství a kněžské identitě se zde ale příliš nedočteme. Dozvíme se pouze to, že dobová orientace některých literátů na téma kněžství je dána celkovou spirituální orientací kultury na přelomu 19. a 20. století, kdy se právě kněžství objevuje jako specifický zdroj duchovních hodnot.

Na metodologickou reflexi rezignuje i kapitola Stanislava Balíka *Rozmanitost kněžských typů v díle Jindřicha Šimona Baara*. Baar byl podle Balíka významným církevním i společenským protagonistou doby, proto můžeme čerpat z jeho díla spoustu zajímavých informací o kněžském životě v 19. i na počátku 20. století. Balík sice píše, že tyto informace mohou být jak „prvoplánově předestřené“, tak „mimoděk vyslovené“. Co tím ale přesně myslí, již dále v textu nevysvětluje. Balíkův následný výčet či spíše typologie Baarových literárních postav kněží (například kněz introvert-praktik, extrovert-filozof, kněz-bojovník či kněz-otec chudých) je tak bezesporu zajímavým průvodcem Baarovým dílem. Autor ale maximálně poodhalí konkrétní historické postavy, které byly pro daný typ inspirací, o širších dobových kořenech těchto obrazů ani o jejich možném potenciálu identifikace pro kněžské čtenáře Baarova díla se toho však příliš nedozvíme.

Nyní se zaměříme na první oddíl monografie, který nese název *Proměny kněžské identity v historickém a kulturním kontextu*. Ten se s druhým oddílem s v některých kapitolách víceméně prolíná. Kapitola Aloise Křišťana *Fragmenty obrazu katolického kněze v Čechách na počátku dvacátého století* nese přímo v názvu pojem „obraz“. Byť autor nerozebírá dílo vysloveně literární či publicistické, jeho rozbor učebnice pastorálky teologa Antonína Skočdopoleho z roku 1905 by se mnohem lépe hodil právě do druhého oddílu. Autor zde poukazuje na určitý normativní dobový obraz kněze, který má podle Skočdopoleho na nové výzvy doby reagovat ochotnou službou ve zpovědnici a zájmem o nemocné a výuku náboženství. Zda lze v daném textu vyčíst určité fragmenty identity kněze na počátku 20. století, jak se autor domnívá, by bylo možné určit až na základě zevrubnějšího popisu žánrového kontextu a okolností vzniku Skočdopoleho učebnice, stejně jako obsáhlejšího popisu jeho recepce mezi tehdejšími kněžími. Podobně vyznívá i kapitola Libora Ovečky *Český morální teolog v 1. polovině 20. století; metodologie zkoumání dějin teologického myšlení*, která nás uvádí do kontextu myšlení morál-

ních teologů, čímž opět nabízí spíše určitý individualizovaný obraz než pojednání o konkrétní identitě kněží teologů.

Další kapitola prvního oddílu, *Identita kněžské generace 20. let 20. století* od Pavla Marka, je další z již mnoha vydaných ukázek velkého autorova tematického i faktografického přehledu o dějinách české a moravské katolické církve a jejich kněží na přelomu 19. a 20. století. Marek pojímá identitu kněží v období 20. let 20. století jako identitu generační, která je podle něj objektivně definována prostřednictvím reformního programu, ke kterému se většina kněží více či méně aktivně hlásila v rámci hnutí Jednoty katolického duchovenstva. Tento program měl podle Marka dvě základní dimenze: „vnější“, zahrnující požadavky na reformu církve, a vnitřní, zahrnující požadavky na změnu postavení duchovního. Zvláště v tom druhém případě je ale otázkou, zda se vždy daní kněží identifikovali s objektivními požadavky, nebo naopak spíše s určitými dobovými obrazy, ať už pozitivně (kněz-modernista), nebo negativně (kněz-klerikál). I v zásadním programovém spisu tehdejšího reformního hnutí českých kněží *Obnova církve katolické v republice československé* z jara 1919 lze vedle objektivně popsanych požadavků nalézt i velmi sugestivní obrazy kněžství legitimizující dané požadavky.

Kapitola Aleše Filipa *Katolický kněz jako moderní výtvarný umělec (v Čechách a na Moravě v letech 1895–1925)* vychází z uměnovědou zkoumané praxe tzv. Kunstreligion, přičemž se hlásí k výkladu, že se jednalo o určitý ideál symbiózy umění a náboženství. Filip přitom ukazuje, jak se tento ideál uplatňoval v rámci hnutí katolické moderny na přelomu 19. a 20. století, zejména kolem revue *Nový život*. Na základě tohoto ideálu symbiózy přichází autor s hypotézou prolínání identity kněžské a umělecké. Kromě toho, že zde autor pracuje s jakýmsi ideálně typickým pojetím identit jakožto hotových celků, je i zde otázkou, jakou roli mohl hrát určitý obraz kněze-umělce vzešlý právě z daného ideálu symbiózy, se kterým se mohli identifikovat i čtyři konkrétní kněží, jejichž egodokumenty autor analyzuje. Filip každopádně velmi zajímavě zachycuje konkrétní zkušenost daných kněží s výtvarným uměním (například citace o tom, jakou roli hrály v jejich životě umělecké komůrky na jejich farách). Podle něj tito kněží utíkali od kněžské identity, jejíž krizi pociťovali, k identitě umělecké. Otázkou však je, zda dynamický proces utváření identity lze takto jednoduše schematizovat. Jako ideálně-typické hledisko badatele je to ale naprosto legitimní.

Poslední dvě kapitoly oddílu, M. Solárikové a Michala Kaplánka, se věnují aktuálním otázkám a tématům katolické církve (vztah kněží a laiků, role církve v současné společnosti apod.), a pohybují se tak spíše na poli soudobých dějin, orální historie či sociologie náboženství. Jejich zhodnocení tak vyžaduje poněkud jiné metodologické hledisko co do interpretace pramenů (soudobé polemiky,

rozhovory s aktéry) i co do teoretické reflexe pojmů „identita“ a „obraz“, k čemuž se autor této recenze necítí být povolán.

Je tedy namístě poděkovat oběma editorům za uspořádání v podstatě první kolektivní monografie kladoucí si otázky pojetí identity u významných aktérů církevních dějin, tedy kněží. Je škoda, že ne všechny kapitoly v monografii dostaly metodologickému hledisku pojednanému v úvodní kapitole. Přesto je ale sborník důležitým počinem, který může být inspirací pro všechny badatele zabývající se náboženstvím a církvemi v historické perspektivě.

Vojtěch Tomášek